УДК 343.22(447)

Лук'янченко С. О., НУ «ОЮА»

СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

У статті проаналізовано наявні теоретичні підходи щодо наукового обґрунтування кримінальної відповідальності юридичних осіб. Визначено, основні сформовані у науці підходи щодо вказаної проблематики. На підставі вивчення наукового доробку українських вчених виокремлено основні напрями за якими здійснюється дослідження можливостей кримінально-правового впливу на юридичних осіб. Особлива увага звернута на дисертаційні дослідження, які присвячені характеристиці юридичних осіб як суб'єктів кримінальної відповідальності та системи заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до них.

Дослідження суспільних явищ та процесів, особливо у сучасних умовах транзитивності суспільства, вимагає глибокого та системного аналізу не лише їх витоків та становлення, а й відповідної системи наукових поглядів та концепцій, які здійснювали їх пояснення та забезпечували розвиток. Не є виключенням із цього правила і об'єкт вивчення кримінального права, який трансформується у контексті зміни соціально-економічних та політико-правових реалій. Зважаючи на окремі економічні процеси, гостру потребу кримінально-правової охорони економічних відносин, у межах кримінально-правової науки протягом тривалого часу обговорюється можливість побудови концепції кримінально-правового впливу на юридичних осіб. Як слушно відзначають окремі науковці, юридичні особи існують у межах, встановлених для них законом як для учасників соціального життя. І ледве не остання галузь права, куди доступ юридичним особам як рівноцінним суб'єктам зачинено, залишається кримінальне право, оскільки традиційна доктрина кримінального права вважає, що суб'єктом кримінальної відповідальності може бути лише фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Водночас, таке категоричне рішення законодавця не повинне заважати власне постановці питання щодо кримінально-правового впливу на юридичних осіб. У сучасному кримінальному праві вказана проблематика передбачає три самостійних підпитання: а) кримінальна

 © Лук'янченко С. О., 2017

відповідальність юридичних осіб; б) квазікримінальна відповідальність юридичних осіб; в) кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення приписів та заборон, які адресовані юридичним особам [17, с. 252].

Водночас, аналітичне опрацювання наукових джерел свідчить, що формування завершеної моделі кримінально-правового впливу на юридичних осіб далеке від свого завершення, а фактичний рівень наукового забезпечення знаходиться у стані формування теоретичної основи системного дослідження цієї проблематики. Безумовно, розпочинаючи власний науковий пошук та аналіз складної проблематики, перш за все необхідно ґрунтовно вивчити та систематизувати наявні наукові напрацювання, визначити, які з них та у якій частині можуть бути використаними для власного наукового пошуку, а також виокремити спектр проблем, котрі залишилися невирішеними і потребують наукового обґрунтування.

Аналітичне опрацювання наявних наукових джерел свідчить, що у сучасній науці кримінального права сформульовано принаймні три підходи щодо кримінально-правового впливу на юридичних осіб. Так, перший підхід передбачає можливість застосування кримінальної відповідальності щодо юридичних осіб, на основі визнання їх самостійної індивідуальності та з використанням окремих теорій вини. Щодо другого підходу, то у його межах повністю заперечується можливість кримінальної відповідальності юридичних осіб на основі таких аргументів: неможливість встановлення вини юридичної особи, оскільки у будь-якому випадку це вина конкретної фізичної особи, фактично, констатується, що юридична особа не може діяти винно; нездатність юридичної особи мати власну волю; необхідність фундаментального перегляду інших інститутів кримінального права, зокрема інституту співучасті. У межах третього підходу вчені пропонують компромісні варіанти кримінально-правового впливу на юридичних осіб, зокрема: визнання можливості кримінальної відповідальності юридичних осіб, але із застосуванням до них не кримінального покарання, а інших заходів кримінально-правового впливу, або чітко розмежовувати категорії "суб'єкт злочину" та "суб'єкт кримінальної відповідальності". Обґрунтовуючи четвертий підхід вчені визначають можливість застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового впливу за причетність до вчинення злочинів, що потребує наукового обґрунтування концепції причетності до вчинення злочину у межах кримінального права.

Опрацювання наукового доробку вітчизняних дослідників дозволяє типізувати напрями їх наукового пошуку та розроблення проблематики кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб:

– загальна постановка проблеми щодо можливості кримінально-правової відповідальності юридичних осіб[4; 7; 8; 21;];

– визначення комплексу проблем щодо кримінально-правового впливу на юридичних осіб[5; 19; 20];

– компаративний аналіз кримінального законодавства щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб[6;13;1; 12;18];

– особливості кримінальної відповідальності юридичних осіб за окремі злочини[3; 11; 16];

Поряд із наведеними підходами необхідно відзначити позицію дослідників, які аналізуючи законодавство пострадянського простору фактично констатують наявність квазікримінальної відповідальності юридичних осіб, оскільки такі галузі як адміністративне право, податкове право тощо допускають можливість впливу на юридичних осіб за допомогою різних санкцій, у тому числі штрафних санкцій, які за своїм розміром не відрізняються від розмірів штрафів як кримінального покарання. При цьому у межах такого впливу допускається винність юридичних осіб[17, с. 274]. На нашу думку, теоретичне опрацювання такого підходу є важливим та корисним оскільки розробленні у його межах моделі можуть використовуватись під час розроблення концепції кримінально-правового впливу на юридичних осіб.

Аналізуючи науковий доробок вчених, слушно акцентувати особливу увагу на дисертаційних дослідженнях, які стосуються цієї проблематики. Так, звернімо увагу на дисертацію Комоско А.О. на тему "Кримінальна відповідальність юридичних осіб" [10], у якій дослідниця поставила за мету здійснити науково-теоретичну розробку концептуальних положень, які пов'язані із необхідністю впровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. З метою досягнення вказаної мети дослідниця виокремила відповідне коло завдань, зокрема: проаналізувати становлення та розвиток кримінальної відповідальності юридичних осіб; провести компаративний аналіз особливостей кримінально-правового впливу на юридичних осіб у різних країнах; систематизувати концептуальні підходи щодо розуміння сутності юридичних осіб та їх ознак; систематизувати особливості визначення вини юридичних осіб у різних галузях законодавства; проаналізувати особливості кримінально-правового

впливу на юридичних осіб; обґрунтувати типові моделі адаптації зарубіжного досвіду щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб; сформулювати підстави та особливості кримінальної відповідальності юридичних осіб; сформулювати концептуальні положення щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Вивчення результатів отриманих дослідницею свідчить, що окремі з них мають важливе теоретичне значення для формування концепції кримінальної відповідальності юридичних осіб. Так, важливим є обґрунтування положення щодо специфічних характеристик суб'єктів колективної відповідальності, а також спроби розмежувати загальний та спеціальний суб'єкт під час застосування заходів кримінально-правового впливу. Необхідно зауважити, що доволі дискусійною є спроба авторки сформулювати поняття та визначити зміст вини юридичних осіб як психологічного відношення до вчиненого колективу юридичної особи, що виражається у домінуючій волі. Видається, що наведене формулювання є доволі загальним та потребує уточнення під час подальших наукових досліджень вказаної проблеми. Більше того, зважаючи на те, що вина виступає однією із ключових категорій кримінального права, а підходи щодо її розуміння є доволі усталеними, авторці слушно було б детальніше аргументувати свою позицію, зокрема визначити як теорії вини покладено в основу її теоретичного підходу, охарактеризувати позиції прихильників та противників даного підходу. На нашу думку, вказане забезпечило б більш стійку та системну аргументацію окремих положень висловлених у межах дисертаційного дослідження. Саме тому, запропонований у вказаному дослідженні підхід не може бути підтриманий нами у повному обсязі, а буде використаний як теоретична основа для формування власної науково обґрунтованої позиції.

Доволі детально та логічно дисертанткою визначено підстави кримінальної відповідальності юридичних осіб, які будуть використанні для формування авторської системи таких підстав, оскільки запропонований авторкою підхід не можливо визнати безапеляційним. На нашу думку, система підстав для кримінальної відповідальності юридичних осіб повинна визначатися у відповідності до теорії вини, яка буде покладена в основу концепції, а також чіткого розуміння сутності юридичної особи як суб'єкта кримінальної відповідальності.

Продовжуючи проаналізуємо дисертацію Л.О. Абашиної на тему "Юридична особа як суб'єкт кримінальної відповідальності"[2],

у якій вирішувалось завдання щодо дослідження та обґрунтування правового статусу юридичної особи як суб'єкта кримінальної відповідальності. Для здійснення такого обґрунтування дослідниця вирішувала систему завдань щодо: встановлення історичних передумов кримінальної відповідальності юридичних осіб; визначення теоретичних аспектів їх кримінальної відповідальності у доктрині зарубіжного кримінального права, визначення підстав кримінальної відповідальності юридичних осіб; характеристика можливості застосування до юридичних осіб різних заходів кримінально-правового впливу; сформулювати систему злочинів, за вчинення яких може наступати кримінальна відповідальність юридичних осіб. Заслуговують особливої уваги й отримані у результаті проведеного дослідження наукові результати. Зокрема, слушними та важливими є положення дисертації щодо розмежування категорій "суб'єкт злочину" та "суб'єкт кримінальної відповідальності" та віднесення до суб'єктів злочинів лише фізичних осіб. Водночас, принагідно звернути увагу, що такий теоретичний підхід сприймається не усіма дослідниками і є доволі дискусійним у парадигмі сучасного кримінального права. Також необхідно відзначити обґрунтовані положення щодо можливості розширення кола юридичних осіб які підлягають кримінальній відповідальності та віднесення до них органів державної влади, які мають статус самостійної юридичної особи. Ґрунтовними є висновки дисертаційного дослідження щодо концепції вини юридичних осіб та її взаємозв'язок з об'єктивними можливостями дій та бездіяльності у конкретних умовах. Цікавою та методологічно важливою є класифікації заходів кримінально-правового впливу щодо юридичних осіб на: морально-правові; майнові; організаційно-правові, а також обґрунтування можливості кримінальної відповідальності юридичних осіб лише за економічні та екологічні злочини, а також участь у терористичній діяльності. Водночас, на нашу думку, авторкою безпідставно залишено поза увагою розмежування підстав та особливостей кримінальної відповідальності юридичних осіб приватного та публічного права, особливо у контексті того, що у значній кількості наукових робіт можливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб публічного права заперечується, а чинний КК України містить відповідну норму, яка ще не мала практичної реалізації та потребує додаткового роз'яснення.

Продовжуючи аналіз необхідно відзначити дисертацію П.П. Іванцова за темою "Проблема відповідальності юридичних осіб у російському кримінальному праві"[9]. У вказаному дослі-

дженні, автор зробив спробу комплексного аналізу проблематики пов'язаної із кримінальною відповідальністю юридичних осіб. З цією метою автор: здійснив порівняльне дослідження кримінального законодавства США, Англії та Німеччини щодо особливостей кримінальної відповідальності юридичних осіб; окреслив особливості відповідальності юридичних осіб за цивільним та адміністративним законодавством; проаналізував сутність корпорації як пріоритетного об'єкта кримінально-правового впливу тощо. У результаті проведеного дослідження вченим висунуто гіпотезу щодо необхідності застосування теорії оціночної вини стосовно юридичних осіб. У контексті подальшого системного дослідження вказаної проблематики, важливо відзначити, що автор на відміну від інших дослідників заперечує можливість розділення таких категорій як "суб'єкт злочину" та "суб'єкт кримінальної відповідальності". Також у контексті подальших наукових досліджень слушно підтримати позицію автора щодо необхідності уточнення мети кримінального покарання у контексті впровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб. Ключовим у цьому дослідженні, що підтримується нами є позиція стосовно необхідності перегляду та уточнення окремих інститутів кримінального права у разі запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб. Вважаємо, що найбільшої трансформації у контексті цього зазнає інститут кримінально-правового впливу, на що автор звернув увагу, але не продовжив розвиток своєї позиції.

У вітчизняній кримінально-правовій науці необхідно відзначити дисертаційне дослідження О. Ф. Пасєки на тему "Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження"[14] у якому автор зробив вдалу спробу з'ясувати правову природу, зміст та значення кримінальної відповідальності юридичних осіб у законодавстві зарубіжних держав та визначення доцільності запровадження такої відповідальності в Україні. Вирішуючи вказане завдання дисертант: акцентував детальну увагу на дослідженні соціально-правової сутності юридичної особи та можливі проблеми її кримінальної відповідальності; здійснив аналіз ґенези кримінальної відповідальності юридичних осіб і зарубіжному законодавстві та міжнародно-правових актах; виявив тотожності та виокремив особливості кримінальної відповідальності юридичних осіб у зарубіжних країнах. Особлива теоретична цінність цієї дисертації полягає у тому, що автор не обмежився констатацією моделей кримінальної відповідальності юридичних осіб в інших державах, а на основі опрацьованого матеріалу розробив детальні доповнення та пропозиції щодо

запровадження інституту кримінальної відповідальності в Україні. Загалом аналіз вказаного дисертаційного дослідження дозволяє підтримати основні висновки автора та використати їх під час подальшого обґрунтування моделей кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Крім того, аналізуючи вітчизняні наукові дослідження не можливо оминути дисертацію Є.Ю. Полянського, який, аналізуючи кримінально-правову доктрину США, звертав увагу на особливості кримінальної відповідальності юридичних осіб крізь призму специфічного розуміння категорії "суб'єкт злочину" у кримінально-правовій доктрині США [15].

Частково підсумовуючи, слушно зауважити, що у даній роботі ми не претендуємо на вичерпний аналіз стану наукового забезпечення, а акцентували увагу лише на ключових напрацюваннях дослідників України та інших країн СНД щодо кримінально-правового впливу на юридичних осіб. Водночас, проведений аналіз дозволяє зробити окремі попередні висновки: по-перше, у наукових колах не досягнуто єдності та тривають жваві дискусії щодо можливості кримінальної відповідальності юридичних осіб; по-друге, можна констатувати наявність принаймні чотирьох концептуальних підходів щодо можливості кримінально-правового впливу на юридичних осіб; по-третє, у наявних наукових дослідженнях науковцями у якості базису власних наукових робіт використовуються підходи щодо відповідальності юридичних осіб напрацьовані у межах інших галузей публічного права; по-четверте, зроблено лише фрагментарні спроби наукового обґрунтування застосування окремих інститутів кримінального права щодо юридичних осіб (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності та кримінального покарання).

Зважаючи на викладене, слушно відзначити, що з метою продовження систематичних теоретичних розвідок у цьому напрямі першочергового наукового обґрунтування потребує: 1) конкретна модель реалізації кримінальної відповідальності юридичних осіб; 2) визначення виключного переліку характеризуючих ознак юридичної особи як суб'єкта кримінальної відповідальності; 3) розмежування особливостей кримінальної відповідальності суб'єктів публічного та приватного права; 4) розроблення системи заходів кримінально-правового впливу на юридичних осіб; 5) визначення специфіки призначення їм кримінального покарання, звільнення від кримінального покарання або його відбування тощо.

Бібліографічний список:

1. Абакумова Ю. В. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльна характеристика / Ю. В. Абакумова // Право та державне управління. – 2016. – №1. – С. 32–41.
2. Абашина Л. А. Юридическое лицо как субъект уголовной ответственности : автореф. дис…. канд. юрид. наук / Л. А. Абашина. – Орел, 2008. – 153 с.
3. Андрушко П. П. Щодо відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення у вигляді застосування до них заходів кримінально-правового характеру / П. П. Андрушко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 3. – С. 104–115.
4. Грек Б. М. Кримінальна відповідальність юридичних осіб. Чи бути їй в Україні / Б. М. Грек // Адвокат. – 2011. – № 12. – С. 19–22.
5. Грек Т. Б. Проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб / Т. Б. Грек // Адвокат. – 2012. – № 1. – С. 45–47.
6. Грищук В. К. Питання кримінальної відповідальності юридичних осіб в Англії, США, Франції та Республіці Польща / В. К. Грищук // Вісник академії адвокатури України. – 2007. – № 3. – С. 79–88.
7. Гуртовенко О. Л. Щодо запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб / О. Л. Гуртовенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 59. – С. 112–121.
8. Данкович Н. О. Відповідальність юридичних осіб в Україні: кримінально-правовий аспект / Н. О. Данкович // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2013. – № 2. – С. 135–139.
9. Иванцов П. П. Проблема ответственности юридических лиц в российском уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук / П. П. Иванцов. – СПб, 2000. – 194 с.
10. Комоско А. А. Уголовная ответственность юридических лиц : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. А. Комоско. – М., 2007. – 205 с.
11. Кузьмін Р. Кримінальна відповідальність юридичних осіб (корпорацій) за господарські злочини / Р. Кузьмін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – № 4. – С. 7–11.
12. Кузьміна Т. В. Аналіз інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у країнах загального права / Т. В. Кузьміна // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – Вип. 1. – С. 52–54.
13. Пасєка О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб за законодавством США та Англії / О. Ф. Пасєка // Університетські наукові записки. – 2009. – № 3. – С. 195–200.
14. Пасєка О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис…. канд. юрид. наук / О. Ф. Пасєка. – Львів, 2010. – 20 с.

15. Полянський Є. Ю. Кримінально-правова доктрина США: генезис, обґрунтування, перспективи : автореф. дис…. канд. юрид. наук / Є. Ю. Полянський. – Одеса, 2015. – 40 с.
16. Світличний О. П. До питання встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб за порушення права інтелектуальної власності / О. П. Світличний // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. – 2014. – Вип. 197. – С. 163–169.
17. Уголовно-правовое воздействие: монография. – Москва : Проспект, 2013. – 288 с.
18. Цимбалюк В. Зарубіжний досвід кримінальної відповідальності юридичних осіб та перспективи України / В. Цимбалюк // Історико-правовий часопис. – 2014. – № 1. – С. 112–116.
19. Цимбалюк В. І. Переваги та недоліки впровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб у законодавство України / В. І. Цимбалюк // Актуальні проблеми політики. 2014. – Вип. 53. – С. 325–331.
20. Чугуников І. І. Проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб / І. І. Чугуников // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 44. – С. 262–271.
21. Шемякін О. Відповідальність юридичних осіб як проблема науки кримінального права / О. Шемякін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 1. – С. 19–114.

В статье проанализированы имеющиеся теоретические подходы к научного обоснования уголовной ответственности юридических лиц. Определены основные сложившиеся в науке подходы к указанной проблематике. На основании изучения научного наследия украинских ученых выделены основные направления, по которым осуществляется исследование возможностей уголовно-правового воздействия на юридических лиц. Особое внимание обращено на диссертационные исследования, посвященные характеристике юридических лиц как субъектов уголовной ответственности и системы мер уголовно-правового воздействия, применяемые к ним.

The article analyses the existing theoretical approaches to the scientific substantiation of criminal liability of legal entities. It is determined, the basic approaches formed in science in this problem. On the basis of the study of the scientific work of Ukrainian scientists, the main directions of investigation of the possibilities of criminal legal influence on legal entities are singled out. Particular attention is paid to the dissertation research, which is devoted to the characterization of legal entities as subjects of criminal responsibility and the system of measures of criminal-law influence, applied to them.

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2017